

В. О. КОЛЕСНИК. Вживання артикля з власними іменами у переселенських болгарських говірках

У досліджуваних болгарських переселенських говірках артикль з власними іменами, як і з загальними назвами, вживався частіше, ніж у літературній болгарській мові, особливо в атрибутивних сполученнях, тобто, говірки більш балканізовані, фіксуючи стан болгарської мови ХУІІІ-ХІХ ст.

Ключові слова: болгарські переселенські говірки, онома, власні імена, артикль, детермінація, гіпертрофічні форми.

As well as common names, proper names in Bulgarian trans migratory dialects of the South Ukraine are used with article in contrast to literary norm.

Key words: Bulgarian trans migratory dialects, onoma, proper names, article, determination.

Власні назви – це найдетермінованіші слова в мові, вони мають індивідуальну означеність, оскільки позначають один десигнат, певний об’єкт реальної дійсності. При переході назви зі стану можливості (рівень мови) до стану дійсності (рівень мовлення) не відбувається ніяких (або майже ніяких) змін. Іншими словами, якими вони подані у свідомості в мові, такими і вживаються в мовленні. Тому вони менш за все повинні бути марковані артиклем. Немаркованність власних назв – один з доказів взаємодії цієї категорії із семантикою імені: “Семантична категорія означеності/неозначеності охоплює всі розряди назв – як загальні, так і власні, у той час як морфологічна означеність/неозначеність ігнорує власні назви” [1:84]. Їй властиве “контекстне витіснення” у випадку, якщо лексичні елементи мають те ж значення.

У староболгарській мові артиклеві (членні) форми мали тільки загальні назви. Власні назви, що вказують на одиничні предмети, не потребували спеціального морфологічного засобу вираження означеності. В сучасній болгарській мові ця категорія охоплює всі категорії іменників, тобто не тільки загальні, але і власні назви. При цьому відзначається, що в пам’ятках писемності та у деяких східних діалектах родово-знахідні форми переосмислюються і вживаються як членні форми, як при загальних, так і власних назвах: *видях Бориса, казах на Бориса*, але і *Бориса дойде, Бориса каза*. Відзначається також, що в грецькій мові, у якій фіксується найбільш давнє вживання артикля серед усіх балканських мов, уживаються з артиклем усі

власні назви і навіть особові [2:73]. Надмірне, гіпертрофічне вживання артикля при власних назвах відзначено в румунській й албанській мовах. Процес загального охоплення іменників цією категорією, властивий грецькій мові, можна прогнозувати і в інших балканських мовах. Це достатній матеріал для типологічних спостережень і прогнозування майбутнього розвитку артикля в інших балканських мовах.

На думку болгарських мовознавців, суперечлива і непослідовна літературна норма вживання артикля не в силах зупинити цей процес, прояви якого фіксуються вже в літературі кінця ХІХ – початку ХХ ст. у І. Вазова і Друмева. Частими в той час були форми *Българията, Молдовата, Русията*. У діалектах і в розмовному мовленні часто вживаються з артиклем власні назви жіночого роду, що мають відтінок фамільярності: *Пепата, Марията, Румяната, Светлата* й ін. (Х:02:19). Рідше зустрічаються форми власних чоловічих імен на приголосний з артиклем, але і вони є: *Иванът, Стоянът* та ін. У майбутньому, на думку І. Харалампієва, можливим є вживання артикля і з прізвищами. Цей процес болгарські дослідники вважають цілком закономірним, “він підкріплений досить надійними історичними і сучасними прикладами, а крім того, демонструє типологічну подібність як із балканськими, так і з іншими європейськими мовами” [3:20].

Типологічну подібність, яка може пояснити і прогнозувати вживання артикля, знаходимо й в інших європейських мовах. У німецькій і французькій мовах власні назви також уживаються з артиклем. Порівнюючи вживання артикля у власних назвах у болгарській і угорській мовах, відомий угорський болгарист М. Кочиш відзначає повну ідентичність процесів, що відбуваються у цих мовах, вказуючи на просунуту фазу розвитку в угорській. Однак вживання даних форм стилістично обмежене, вони зустрічаються в розмовному мовленні, художній літературі і сприймаються носіями мови як грубі, просторічні. “Форми з артиклем сприймаються спочатку як більш інтимні, жартовливі, з часом вони втрачають це стилістичне забарвлення і набувають загального вживання. Форми без артикля вживаються тільки як офіційні назви” [4:194].

Артикль у сучасній болгарській мові з власними назвами не вживається. До винятків належать зменшувальні імена типу *Анчето, Марчето, Васката, Борката, Коленцето*, чоловічі імена на -а (*Савата*), прізвиська і деякі географічні назви, в основному назви гір: *Карпатите, Алпите, Хималаите, Кордилиерите* та ін.

Можливість вживання артикля і з власними назвами деякі лінгвісти пояснюють тим, що вона також виражають не унікальність, а приналежність до

класу: “Деякі вона внаслідок їх частотності зберігають своє безартиклеве вживання відтоді, коли болгари ще не мали звички подвоювати нагадування речі анафоричним *т*. Стара назва Балканських гір *Хемус* уживається завжди в безартиклевій формі, турецька за походженням назва цих гір – *Балкан* – завжди з артиклем – *Балканът*, а назва *Стара планина* в літературному мовленні – без артикля, але в діалектній – частіше з артиклем – *Старата планина*” [5:446].

Яка ж доля артикля в переселенських болгарських говірках в Україні?

Як і в літературній болгарській мові, у досліджуваних говірках вживаються з артиклем:

1) зменшувальні форми власних імен на -е, -и, -че – *Вас'ту, Ван'ту, Колиту, Мит'ето, П'ет'ту, Ленчито* [Имъли идно латинци Ван'ушу. Най-малкътъ – на *Ваниту*; П'етиту иди ут гори] (Городне); [П'етиту никуй ни слуша; Срешиха са фч'ера с *Васиту*; Данчиту рабути на ф'ермата; На Дончиту му й т'ешка жизн'ата; Анчиту многу га убичам] (Делени). Але нерідко це і імена, які в літературній болгарській мові вживаються без артикля: *Андр'ейа – фчар на с'елуту; Славика ми й кумишийан; Ф'одора кужуф'ер'ан*;

2) чоловічі болгарські імена, із закінченням на -а, де відбувається узгодження за формою: *Дъм'анката, Хилипката, Начката* (Игнат), *Митката, Ван'ата, Сашата, Шурата, Ф'ед'ата, Димата, Юрата, П'ет'ата* [Б'ах ц'ал д'ен с *Димата*; *Савата* си дув'ел жина; *С'омата* клекна ду майка си].

Жіночі власні імена із закінченням на -а у літературній болгарській мові з артиклем не вживаються, хоча, як вже відзначалося, у розмовному мовленні вони останнім часом вживаються з артиклем: *Пепата, Светлата* й інші сучасні імена. У досліджуваних говорах і ця група імен підпорядковується загальним правилам узгодження за формою, при цьому вони, як і загальні іменники, іноді дублюються займенником, перед якими іменник уживається з артиклем: *Зината йа н'ама*. У реченні *И тува се прави Тудората* артикль виконує, на наш погляд, підсилювальну функцію – “Це робить саме Тодора”.

3) З артиклем вживаються прізвиська: *Гущера, Кумар'а* (Ярове), *Роб'джонъ мъ пугледнъ; Буквътъ има новъ мъциклъ* (Городне); *Пунгата Марус'а, Чапата Коли, Паночката Л'ена, Ванчурката Хана, Мечката Вал'а, Пундзарата Л'она, Баснарката Марийа, Бабицката Никола* (Кулевча); *Мус'а на Васката Красновската* (Маламен Марія), *Иван Б'еата, Васката Б'ежара, Вову на Палазата, Вова на Карабана* (Банівка), *Белката*

Мошу (Стоянов Тимофей), Картошката Миша (Михев Михаил), Пишталката П'етър (Димов Петр), Г'ерманицу Симон (Крутоглов Семен), Карас'у Васил (Костов Василий), Л'ел'еку Васито (Каланжов Василий), Крицата Васил (Минчев Василий), Парцалу Лена (Братинова Елена), Маймуна-та Дона (Костова Евдокия), Баришничката Иван (Тодоров Иван), Палатката Паниту (Кримениш Афанасий) (Кулевча), Никола Тръкалото, Мит'ата Кацото, Мит'ето Чудако (Тернівка); На Рупчито Фидос син Куйо; Палашчука да пружив'ей ошт'е дваїс'е године; Пирушката ни вид'ал похурон (Червонознам'янка); Йарата Ф'ед'у ни знай рабута; Караджата надува гайда; Къд'елката Кол'у убича да свири из маалити; Добриту Стипан свири на кавал; Г'ерджика Андр'ей – стаматолок ф с'елу; Джиджика Иван има убуу лози; Камбура Вову играй на кларне; Балджийана пак са м'ата из улцити; Свинар'а Иван прудава вину; Вид'ах Баджана – са караша с Йоргуф Илија; Бадука пустрой ноф бар ф с'елу; Арнаута сиди на улцата; Барона замогнат ошти уд башта си (Делени).

Але без артикля, як правило, прізвиська на -ов та деякі інші: Плачкув Васил дрѣжи уловница ф селу; Вид'ах Янкал'уф Иван на бразната; Дончуф Иван многу ниразбран (Криничне); Вид'ах Райнуф Зайриша с новата си жина; Панайотуф Кол'у камбайн'ор ф калхоза; Вид'ах Арбаджичуф П'етър ф сада; Караулануф Илија се си й млат и кр'епѣк; Арнаут'ан Мит'у убаф убуштар; Джон мѣ пугледнѣ и ми кѣза (Городне).

Плеонастичними є форми, у яких артикль вживається і з ім'ям, і з прізвиськом – Кишл'аку Мишката, Цацику Митката; Танука Вас'ту има дѣштер'а; Тупала Танчиту рабути на афтобус; Бурука Славіка ут малѣк се пумага на т'ан'ти; Л'енчиту мам'анту, ила насам; Дзурлата Мит'ута ни млѣкна, се приказваши. Вони свідчать, на наш погляд, про те, що артикль втрачає статус детермінатора, ці форми не сприймаються носіями говору як артиклеві, означені. Форми на -то (-ту), -та носії говору або не можуть пояснити, або сприймають як зменшувальні – так називають частіше дітей. Форми Пундзарата Л'она, Калцунката Тодора, Баснарката (или Баснар бул'а Марийа) – це назви за чоловіком, утворені за зразком українських форм – Сердючка, Бурячка, Череднючка, Федючка тощо. Функціонують і інші форми, що поширені й у районах компактних болгарських поселень. Це форми на -ица, -ца, утворені не від прізвиська чоловіка, а від його імені: Иванца (дружина Івана), Митюйца, Димитрица, Колюйца і т. ін.

Формально потрібною детермінацією є форма на Руската Шурата Вовата в реченні На Руската Шурата Вовата и Багачова Тан'а се ожен'а (Червонознам'янка).

Атрибутивні сполучення (Х'ерсонската и Йекатирининската губ'ернийа, Таврическата) вживаються з артиклем: С'елуту става районни центр на Измаш'ската област'. С'елуту Криничнойе б'аши уснувану ут бѣлгарскит'е колонисти, кутр'ату душе ут С'ев'еровасточната Балгарийа от район Шумен (пор.болглїт. ... коїто доїшли от Североїточна Бѣлгария, от района на Шумен); Ш'ес ил'ади татари бїлє п'ер'ес'елєни в Таврич'еската губ'ернийа, другата част' в Х'ерсонската и Йекат'ерининската губ'ернийа та ін.

Без артикля вживаються, як правило, назви річок (Дунай, Большой Катлабух), озер (Катлабух), назви міст – Болград і сіл – Чийшия, Чушмелий, Ташибунар і т. п. У той же час назва ріки Дунав у болгарській літературній мові може вживатися і з артиклем – Дунав і Дунавѣт, як і Искър і Искърѣт. У досліджених говірках цей гідронім вживається з артиклем і без артикля: Бѣлгарит'е аз ц'али сил'єнийа са мавали уи роднит'е м'єста, праминѣли Дунайу и са пос'єл'авали, главним образом, на асвабад'єнит'є ут тур'єцката акупация т'єритории (Криничне); Ас сѣ кѣпѣх в Дунаа; Вудѣтѣ у Дунайа й мрѣсна (Городне) Л'атуска са кѣпах у Дунайа (Ярове); Пр'єз Дунайу минуваха бѣлгари (Кулевча); Вѣрв'али, вѣрв'али, на Дунава спр'али (Колісне, пісня). Але: Т'є са п'єр'єправили Дунай и примињаха сичка Румѣнийа (Зоря); Дунай – тва й далеку (Ярове).

З артиклем у говірках вживається і назва Шипка, можливо, цьому сприяє його омонімічність загальному – шипка “шипшина”: Кискин пугибнал в битвити за Шипката. Тенденція до вжитку назв гірських масивів з артиклем у досліджуваних говорах збереглася, хоча, у силу особливостей ландшафту, цих назв мало: Ний удихми нѣ Карпатити зимѣскѣ. Той си дуд'є ут Кърпатити (Городне); Б'ах на Карпатити тѣз зима (Ярове).

З артиклем вживаються, як правило, мікротопоніми – Греблето, Песоко, Поповото (Тернівка), особливо якщо це атрибутивні сполучення – Бузиковата башча (Тернівка), Мийал'увата маала і т. ін.

Назви міст, країн, сіл з артиклем, як правило, не вживаються: Татко му ф Кошково жуєв'ал – т'є Буйалик сига; Той закон'чи т'єхникум ф Ад'єса; Ас ни сѣм бїла у Бендєры (Катаржино); Има коконосушилка в Болград; Идин чил'ак казал, д'єто Исмаил лити дѣш; Ас шт'ау да утод'ам на Исмаил за пул'анца, пѣк с'єтн'є утидуу за Кишин'оф; Йєзди зор натам ф Измаил; Врѣштам с'є аз Ад'єс (Криничне). Виняток у досліджуваних говорах складають власні назви Буджак, Бєсарабия, Молдова, Русия, які нерідко вживаються з артиклем: До восимсот с'єд'мата гудина на йуга

Б'есарабийата в Буджака жув'ели нагайски татари; В началу на дивитнайсити в'ек Буджака устанал почти праз'ен; Технити пр'етки съ прис'елиха ут Балгарийа в Б'есарабийата пудир'а руско-турска вуйна (Криничне); Ний удихми в Мьлдавийатъ; Той си дуд'е ут Рус'ейатъ (Городне); Утидах у Малдавийата; Б'ах у Русийата (Ярове). Але: П'ер'еси-л'енийету ут васточната част' на Балгарийа в аснавном било в Руминийа, Молдова, Б'есарабийа (Криничне); Ний удихми в Българийа л'атуска (Городне); Б'ах у Балгарийа с брата си (Ярове); Ф Малдавийа ки ва воза? Йас ни съм била в Бендеры; Н'еска чух, чи Китай закл'учи договор на д'ес'ат' године; От Китайю дойде министер (Червонознам'янка). У останньому прикладі у мовленні тієї самої особи, як бачимо, вживається форма *Китай* і *Китайю*, останнє можна розглядати і як артиклеву форму, і як відмінкову, у даному випадку її доцільніше, мабуть, розглядати як артиклеву, оскільки ця говірка належить до -о говорів (артиклъ -о під наголосом, -у в ненаголошеній позиції), при цьому в першому реченні про неї вперше згадується, а в другому – уже другий раз, тобто відповідно до встановлених норм слово уже є відомим і повинне вживатися з артиклем, як і загальна назва.

Надзвичайну стабільність артиклевих форм з власними іменами виявляють кримські говірки. Артиклеві форми з власними іменами вживаються за тими ж правилами, що і загальні назви: *И утидах на Уралът; И жиха на Уралът; Йа б'ах в армийата, на Крымскийат фронт; А пък сетн'ак кат зеха пак Крымът, нийе не испратиха в Грузийа; В Губата б'ахмє колку; Йа сега живѣ на Кубанът*. Унікальність цих прикладів в тому, що в усіх випадках в кримських говірках вживається так званий повний артиклъ, який у бессарабських болгарських говірках не зустрічається, а в сучасній літературній болгарській мові вживається тільки тоді, коли іменник є підметом.

Запозичення з російської мови та назви нових реалій вживаються без артикля і нерідко у відмінковій формі: *На н'ескашн'уф д'ен'ф с'елуту има готел', с'ел'ский сав'ет, школа, Двор'ец кул'туры* (пор. літ. *Дворец на културата*); *Тъй же и п'ервит'е жит'ели Криничново душе ут Болгарийа*. (Криничне); *На с'єгашиный д'ен има муз'ей, Дом кул'туры, почта, ч'еркуа* (Ярове); *Д'ен' Паб'еды; Най-напр'еш ут'оват на Курган Славы* (Зоря).

Таким чином, у сфері артиклевих форм залишаються прізвиська. Вживання прізвиськ з артиклем болгарські дослідники пояснюють тією обставиною, що вони утворені, як правило, від загальних іменників і артиклъ при цьому прізвиськам “надає значення індивідуальної означеності і перетворює

їх у власні назви” [6:243]. З артиклем вживаються тільки ті власні імена, що для носіїв говору є відомими, детермінованими і мають традицію вживання з артиклем, є частовживаними. Це мікротопоніми, назви гірських масивів, топоніми *Молдавия, Русия, Бесарабия, Буджак, Крим, Урал* (для кримчан), зменшувальні форми власних імен і прізвиська.

Приклади свідчать про те, що у досліджуваних говірках артиклъ з власними назвами вживався частіше, ніж у літературній болгарській мові, особливо в атрибутивних сполученнях, тобто, говірки більш балканізовані, фіксуючи стан болгарської мови XVIII–XIX ст. У мовленні старшого і середнього покоління артиклеві форми досить поширені і найчастіше мають гіпертрофований вигляд. Однак старі болгарські народні імена в даний час уже не вживаються, а нові онома, запозичені, в основному, із східнослов'янських мов, вживаються, як правило, без артикля.

1. Буров С. За инвариантного значение на категорията определеност/неопределеност в съвременния български език // Българистични проучвания 5. – В. Търново, 1998. – С. 72–88.
2. Харалампиев И. Българските членни форми – минало, настояще и бъдеще // Лингвистични студии. – Велико Търново, 1994. – С. 51–60.
3. Харалампиев И. Развойни процеси в съвременния български език // Българистични проучвания. Вып. 8. – Велико Търново, 2002. – С. 16–29.
4. Колесник В. А. Тенденции употребления артикля в болгарских говорах Юга Украины // Слов'янський збірник. Вип IX, Одеса, 2002. – С. 192–202.
5. Котова Н., Янакиев М. Грамматика болгарского языка для владеющих русским языком – М., 2001.
6. Стоянов Ст. Грамматика на българския книжовен език. Фонетика и морфология – София: Наука и изкуство, 1980.